

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Է.Յ. Օրդուխանյան

քաղաքական գիտությունների թեկնածու

Ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող տարաբնույթ փոխակերպումներն իրենց ազդեցությունն են թողնում հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառների վրա: Այդ փոխակերպումները, անխուսափելիորեն, ներգործում են նաև հասարակության քաղաքական իրականության վրա՝ առաջացնելով քաղաքական երևույթների ուսումնասիրության նոր պահանջ, որի շրջանակներում իր կարևոր տեղն ունշանակությունն ունի քաղաքական մշակույթը: Դիտարկելով քաղաքական մշակույթը որպես քաղաքական համակարգի տարր և քաղաքական գործընթացների արդյունք՝ վերջինիս ուսումնասիրության վերաբերյալ տեսական-մեթոդաբանական և արժեքաբանական մոտեցումների վերլուծությունը մեզ համար դառնում է արդիական և անհրաժեշտ քաղաքագիտական խնդիր: Քաղաքական մշակույթի ուսումնասիրությունը որպես քաղաքական համակարգի տարր՝ հնարավորություն է տալիս բացահայտել նրա էությունը և բովանդակությունը, ինչպես նաև բնութագրել քաղաքական մշակույթը որպես քաղաքական գործընթացների զարգացման կայուն գործոն:

Այս վերլուծությունը հիմնված է հայրենական և արտասահմանյան հետազոտողների աշխատությունների ուսումնասիրության և դրանց իմաստավորման վրա: Մեթոդաբանական տեսանկյունից այն ոչ միայն թույլ է տալիս բացահայտել քաղաքական մշակույթի զարգացումը և կառուցվածքը, որոշել նրա տեղը և դերը հասարակության մեջ, ինչպես նաև՝ քաղաքական համակարգում, այլև թույլ է տալիս վեր հանել վերջինիս հետազոտության տեսական-մեթոդաբանական և քաղաքագիտական առումները:

Վերջին ջստան տարիները Հայաստանի Հանրապետությունում բնութագրվում են որպես բարեփոխումների և արդիականացման փուլ: Սակայն հարկ է նկատել, որ հայրենական մասնագիտական գրականության մեջ այդ փուլը, առավելապես, բնութագրվում է որպես փոխակերպումների փուլ, որն ընթանում է համակարգային ճգնաժամի պայմաններում: Այդ հիմնախնդրին հասարակական համակարգի սոցիալական և քաղաքական փոխակերպումներին նվիրված իրենց հիմնարար աշ-

խատուելուն ներում անդրադարձել են հայ հետազոտողներ Գ. Պողոսյանը, Տ. Թորոսյանը, Ա. Ենգոյանը¹ և ուրիշներ, ովքեր նշում են, որ Հայաստանում արդիականացման գործընթացը մեծ մասամբ ուղեկցվել է հասարակական-քաղաքական ոլորտում որոշակի ճգնաժամային դրսևորումներով, ինչն առաջացրել է տեղի ունեցող գործընթացների հանդեպ հասարակական անբավարարվածության զգացում, որը, սակայն, չի նվազեցրել հասարակության՝ բարեկեցիկ և կայուն ապագա ունենալու ձգտումը:

Այսպես՝ սոցիոլոգ Գ. Պողոսյանը Հայաստանում արդիականացման գործընթացը բնորոշելիս ուսումնասիրում է արդի հայ հասարակության տրանսֆորմացիայի հիմնական միտումները՝ լայնածավալ սոցիոլոգիական նյութի հիման վրա վերլուծության ենթարկելով վերջին տասնամյակի ընթացքում սոցիալական կառուցվածքում, սոցիալ-քաղաքական ինստիտուտներում և հասարակական գիտակցության մեջ տեղի ունեցած արձատական փոփոխությունները, որոնք քաղաքական մշակույթի տարրեր են: Իր աշխատության մեջ հեղինակը դիտարկում է նաև հայ հասարակության արդիականացման արդյունավետության հարցերը և սոցիալական գործընթացների զարգացման հեռանկարները մոտ ապագայում: Հեղինակն իրավացիորեն նշում է, որ մեր իրականության մեջ արդիականացման գործընթացների սոցիալփիլիսոփայական վերլուծության կարևոր տեսական եզրահանգումը «սոցիալական հետընթացի» հայեցակարգն է, որը բացատրում է հետխորհրդային հասարակություններում տեղի ունեցող շատ բարդ երևույթներ: Նախ և առաջ խոսքը հետխորհրդային տարածքում լայնորեն տարածված այնպիսի երևույթների մասին է, ինչպիսիք են՝ սոցիալական բեռնացումն ու սոցիալական կառուցվածքի որակական վատթարացումը, աճող արտագաղթը և սոցիալ-մարզինալ շերտերի ավելացումը:² Այսպիսով՝ հեղինակը պնդում է, որ հայ հասարակության արդիականացումը ոչ թե անցումային փուլի շրջանակներում կառավարվող բարեփոխման, այլ, ավելի շուտ, հասարակության համակար-

¹ Պողոսյան Գ., Հայ հասարակությունը XXI դարասկզբին, «Լուսաբաց հրատ.», Երևան, 2007, 373 էջ, 2. Թորոսյան Տ., Հասարակական համակարգի հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն հրատ.», Երևան, 2006, 424 էջ, 3. Енгоян А. Идеологические основы социально-политических трансформаций в постсоветской Армении, "Изд. РАУ", Ереван, 2011, 358 с.

² Պողոսյան Գ., Հայ հասարակությունը XXI դարասկզբին, «Լուսաբաց հրատ.», Երևան, 2007, էջ 354:

գային փոխակերպման գործընթաց է: Ի տարբերություն կարգավորվող անցումային փուլի՝ տրանսֆորմացիան սոցիումի մի այնպիսի փոփոխություն է, որը սկզբնապես ներկայանում է՝ առանձին հիմնարար սկզբունքների փոփոխությամբ, իսկ հետագա ընթացքը դուրս է գալիս վերահսկողությունից և հիմնականում կրում է տարերային-անկառավարելի բնույթ:¹

Հասարակական համակարգի տրանսֆորմացիայի ընթացքը, միտումները և դրանց քաղաքագիտական հայեցակարգերը խորապես վերլուծվել են նաև քաղաքագետ Տ. Թորոսյանի կողմից, ով առաջարկում է այդ երևույթի ուսումնասիրության հայեցակարգային նոր մոտեցում՝ դիտարկելով հետխորհրդային տրանսֆորմացիան որպես բազմագործոն, բազմավեկտոր համակարգային գործընթաց իր երեք հիմնական չափումներով՝ ներքին (քաղաքական), էաբանական (հասարակական գիտակցության), արտաքին (միջազգային հարաբերությունների), որի առանցքը, ըստ հեղինակի, տրանսֆորմացիայի նպատակի և դրա իրագործման ուղու ընտրությունն է քաղաքակրթական համատեղելիության սկզբունքի հիման վրա: Քաղաքական մշակույթի տեսանկյունից Տ. Թորոսյանն առաջարկում և հիմնավորում է քաղաքական ընդդիմության դերակատարության ուսումնասիրության առաջնությունը՝ որպես կայացած ժողովրդավարության նախապայման հանդիսացող լիարժեք բազմակուսակցական համակարգի ձևավորվածության ցուցանիշ:²

Ուշագրավ են նաև քաղաքագետ Ա. Ենգոյանի գիտական մոտեցումները սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումների գաղափարախոսական հիմքերի վերաբերյալ, որոնցում հեղինակը վերլուծում է հայ հասարակության արդիականացման գործընթացում գաղափարական հենքի, ռազմավարության և մարտավարության կայացման հիմնախնդիրները: Գնահատելի է հեղինակի այն պնդումը, որ արդի սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումների գաղափարախոսական հիմքերը կոչված են հարմարեցնելու մարդկանց կողմից մշակված ժողովրդավարական սկզբունքներն ազգային քաղաքական մշակույթի առանձնա-

¹Տե՛ս նույն տեղում, էջ 355:

²Թորոսյան Տ., Հասարակական համակարգի հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն հրատ.», Երևան, 2006, էջ 298:

հատկություններին:¹ Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ ժողովրդավարացման արհեստական ներդրումն առանց հաշվի առնելու ազգային քաղաքական ավանդույթները և էթնիկ առանձնահատկությունները, չի կարող ապահովել հասարակության և քաղաքական համակարգի արդյունավետ և անցնցում արդիականացումը: Առանձնապես կարևոր է այն, որ հեղինակը, ուսումնասիրելով Հայաստանում սոցիալ-քաղաքական փոխակերպումների գաղափարախոսական հիմքերը, առանձնացնում է հայ հասարակության անցումային գործընթացի երեք փուլ, որոնք պայմանավորված են այս կամ այն գաղափարական համակարգի միմյանց նկատմամբ ունեցած առաջնայնությամբ: Առաջին փուլը ներառում է Հայաստանի անկախության հռչակումից մինչև 20-րդ դարի վերջը ընկած ժամանակաշրջանը և բնութագրվում է ազատական արժեքների տիրապետող դերակատարությամբ: Երկրորդ փուլը տևում է մինչև 21-րդ դարի առաջին տասնամյակը, երբ բացվում է ազգային արժեքների «երկրորդ շնչառությունը», որի հիման վրա ակտիվանում է պահպանողական աշխարհայացքը: Իսկ երրորդ փուլը, որը բնութագրում է այսօրվա հայ հասարակությունը, ընթանում է ազգային հիմքի վրա ազատական և պահպանողական գաղափարական համակարգերի համաձայնեցմամբ:² Հարկ է նկատել, որ քաղաքական գաղափարախոսությունները ևս քաղաքական մշակույթում ունեն իրենց տեղը և դերը, որոնց համակարգային ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ավելի հստակ պատկերացնել քաղաքական մշակույթն իր գաղափարական առանձնահատկությունների տեսանկյունից:

Այս պարագայում դիպուկ կարելի է համարել ռուս հետազոտող Ա. Ջդրավոմիսլովի «հասվեհաս արդիականացում (догоняющая модернизация)»³ բնորոշումը, որը հեղինակը տալիս է հետխորհրդային իրականությանը: Նկատենք, որ հետխորհրդային զրեթե բոլոր երկրներում արդիականացման գործընթացն ուղեկցվել է որոշակի հասարակական-քաղաքական ճգնաժամերով, որոնք ներհատուկ են եղել ոչ միայն հասարակական հարաբերություններին, այլև հասարակա-

¹ Елгоян А. Идеологические основы социально-политических трансформаций в постсоветской Армении, "Изд. РАУ", Ереван, 2011, с. 48.

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 330-331:

³ Здравомыслов А. Социология российского кризиса: Статьи и доклады 90-х годов. - М., 1999, 324 с.

կան կյանքի տարբեր կարևոր ոլորտներին, ինչպիսիք են՝ հոգևոր ճգնաժամը, արժեքների ճգնաժամը, որոնք ուղեկցվել են իշխանության հանդեպ բնակչության վստահության ճգնաժամով: Այս պարագայում պետք է ընդգծել արժեքային ճգնաժամի նշանակությունը, քանի որ դրա առկայությունը կանխորոշում և պայմանավորում է հասարակական-քաղաքական փոփոխությունների էությունը, որոնք տեղի են ունենում հետխորհրդային հայ հասարակության քաղաքական մշակություն: Ըստ էության՝ քաղաքագիտական հետազոտություններում արժեքաբանական չափումները թույլ են տալիս լավագույն կերպով որոշել քաղաքացիական դիրքորոշումների, իշխանության փոխակերպման դինամիկան և, վերջապես, թույլ են տալիս պարզել հասարակության կողմից սոցիալ-քաղաքական բարեփոխումների յուրացման աստիճանը:

Քաղաքականության մեջ արժեքների ընդունումը կամ մերժումը մեծ մասամբ կանխորոշում են մարդկանց քաղաքացիական դիրքորոշումների ծնավորումը: Իշխանությունը այս պարագայում դիտարկվում է որպես կարևորագույն քաղաքական արժեք, որի նկատմամբ սոցիալական խմբերի կամ առանձին քաղաքացու վերաբերմունքը կարող է ընդունվել որպես քաղաքական գործընթացները բնութագրող պայմանական գործոն: Իշխանության հասկացությունն այս դեպքում սերտորեն կապվում է պետության հետ, որը՝ որպես սոցիալ-քաղաքական ինստիտուտ, պետք է ապահովի հասարակական կյանքի կազմակերպումը, քաղաքացիների ընդհանուր ազգային շահերի իրացումը և իրավունքների պաշտպանությունը: Ինչպես ցույց են տալիս վերջին տասնհինգ տարիներին Հայկական սոցիոլոգիական ասոցիացիայի (ՀՍԱ)¹ կողմից իրականացված հետազոտությունները՝ հայ հասարակության մեծամասնությունը հավանություն է տալիս այնպիսի արժեքների, ինչպիսիք են՝ ժողովրդավարությունը, քաղաքական և տնտեսական պլուրալիզմը, ազատական գաղափարախոսությունը և այլն:

Այսօր նկատելի է, որ մեր իրականության մեջ քաղաքական և տնտեսական արդիականացումը հիմնականում ուղեկցվում է ակնհայտ կամ ոչ ակնհայտ կոնֆլիկտային դրսևորումներով: Ուստի կոնֆլիկտային տարրեր պարունակող այս գործընթացը մախ և առաջ պահանջում է սույն խնդրի դիտարկման հարցում արժեքաբանական մո-

¹ Հայկական սոցիոլոգիական ասոցիացիա, www.asa.sci.am

տեցում: Հասարակության և պետության մեջ տեղի ունեցող փոխակերպումները ժամանակային առումով համընկնում են անհատական և խմբային շահերի արտահայտման հետ՝ հանգեցնելով դրանց կրողների միջև բախումների առաջացմանը: Իսկ հասարակության մեջ բարձր կոնֆլիկտայնության առկայությունը պարունակում է բազմապիսի վտանգներ, որոնք նպաստավոր պայմաններում կարող են դրսևորվել և ունենալ ծանր սոցիալ-քաղաքական հետևանքներ:

Գոյություն ունի մեկ այլ հանգամանք էս, որը կարևորում է քաղաքական մշակույթի տեսական և քաղաքագիտական առումների ուսումնասիրությունը: Խոսքը ամերիկացի հետազոտող Կ. Ֆենների այն պնդման մասին է, ըստ որի՝ քաղաքական մշակույթի տեսական-արժեքաբանական ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս «սահմանել գործող համակարգի վերաբերյալ քաղաքացիների հիմնական արժեքները, գիտելիքները, հուզական կապերը և լոյալությունը, որոշել կայունություն երաշխավորող քաղաքացիական մշակույթի արժեքների պակասը, ստեղծել սահմանադրական և հոգեբանական այնպիսի պայմաններ, որոնք քաղաքական սոցիալականացման ընթացքում կհանգեն ամբողջական քաղաքական կամ քաղաքացիական մշակույթի ձևավորմանը»:¹ Ուսումնասիրվող խնդրի արժեքաբանական կողմի բացահայտումը կարող է թույլ տալ պարզաբանել քաղաքական գործընթացների վրա քաղաքական մշակույթի ազդեցության էությունը: Քաղաքական գործընթացների հետազոտությունը քաղաքական մշակույթի դիտանկյունից թույլ է տալիս խորամուխ լինել հասարակության և պետության ներսում տեղի ունեցող փոխակերպումների մեջ, քանի որ քաղաքական մշակույթն իր ամբողջականությամբ ընդգրկում է քաղաքական կյանքի բոլոր բնագավառները:

Հարկ է նկատել, որ այսօր մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացնում են քաղաքական մշակույթի վերաբերյալ մոտ հինգ տասնյակ սահմանումներ, որոնք տարբեր հեղինակների մոտ, մեծ մասամբ, հիմնվում են ամբողջ հասարակության, նրա դասերի, սոցիալական խմբերի և անհատի՝ որպես առանձին տարրերի տարբերակման վրա: Վերջին ժամանակաշրջանում բազմակուսակցական համակարգի, քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարական այլ

¹Феннер К. Политическая культура // Политология: Краткий тематический словарь. Вып. I.-М., 1992, с. 70.

տել, որ հետազոտությունում հեղինակներն իրավացիորեն նշում են քաղաքական մշակույթի վրա քաղաքական խոսույթի ազդեցության և Հայաստանում նոր տեղեկատվական քաղաքական մշակույթի ձևավորման անհրաժեշտության մասին:¹

Ինչ վերաբերում է հետխորհրդային շրջանում քաղաքական մշակույթի վերաբերյալ կատարված ուսումնասիրություններին, ապա այս պարագայում կարևոր է առանձնացնել ռուս հետազոտող Ե. Սորոզովայի «Տարածաշրջանային քաղաքական մշակույթ» հետազոտությունը, որտեղ հեղինակը, ուսումնասիրելով արևմտյան քաղաքագետներ Գ. Ալմոնդի, Ա. Բրաունի, Ս. Վերբայի, Ռ. Թակերի, Ս. Ուայթի, Ռ. Ֆեյզենի և այլոց աշխատանքները, առանձնացնում է քաղաքական մշակույթի հետազոտության երեք հիմնական մոտեցում:

Վարքաբանական մոտեցում, որը հիմնվում է ճշգրիտ գիտությունների մեթոդաբանության վրա: Այս պարագայում քաղաքագիտական վերլուծության առարկա է դառնում քաղաքական վարքագծի էմպիրիկ չափումը, որը ներառում է սոցիոլոգիական ընտրանքը, հարցազրույցը, մաթեմատիկական և վիճակագրական մեթոդները քաղաքական վարքագծի գիտական վերլուծության համար:

Սուբյեկտիվիստական մոտեցում, որը լրացուցիչ հիմքեր է ստեղծում քաղաքական մշակույթի ուսումնասիրության համար (հուշեր, գեղարվեստական գրականություն, պատմական և սոցիալ-պատմական հետազոտություններ): Այս պարագայում անցյալի քաղաքական մշակույթը դիտարկվում է որպես նոր քաղաքական մշակույթի ձևավորման հիմնական գործոն:

Ինտերպրետացիոն մոտեցում, որը կոչված է վերաուղղորդել քաղաքական մշակույթի մասին գիտությունը քաղաքական համակարգի՝ որպես քաղաքական վարքի արտացոլման վերլուծությունից դեպի իրական և կատարյալ մշակութային մոլուցների վերլուծություն: Այս դեպքում քաղաքական արժեքների փոխանցումը սիմվոլների միջոցով սահմանվում է որպես քաղաքական կապ, իսկ այդ համակարգի ուսումնասիրությունը վերլուծաբանին հնարավորություն է տալիս հետազոտել քաղաքական մշակույթը ժամանակակից մշակութաբանության համատեքստում:²

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 93-94:

² Морозова Е. Региональная политическая культура / Науч. ред. А.П. Зинovieв. - Краснодар, 1998, с. 40-41.

Հարկ է նկատել, որ քաղաքական մշակույթը խորապես ուսումնասիրված է արևմտյան քաղաքագիտությունում, որի տեսական-մեթոդաբանական վերլուծությանը կանդիդատական և ստորև:

Այսպես՝ արտասահմանյան քաղաքագիտության մեջ քաղաքական մշակույթի՝ որպես առանձին քաղաքական երևույթի ուսումնասիրության առաջամարտիկ ընդունված է համարել Պ. Ալմոնդին, ով փորձեց իմաստավորել քաղաքական մշակույթը որպես հայեցակարգ: Պ. Ալմոնդը և Ս. Վեբերան բնորոշեցին քաղաքական մշակույթը որպես հարաբերականորեն սահմանված սոցիալական օբյեկտների և գործընթացների ամբողջություն, որն ընկած է քաղաքական գործողությունների հիմքում: Անհատական կողմնորոշումներն ըստ հեղինակների պարունակում են մի քանի տարրեր՝ ա) ճանաչողական կողմնորոշում, այսինքն՝ քաղաքական օբյեկտների և գաղափարների մասին ճշմարիտ կամ կեղծ պատկերացում, բ) արդյունավետ կողմնորոշում, այսինքն՝ քաղաքական օբյեկտների նկատմամբ կապվածության, ներգրավվածության, հակազդեցության զգացում, գ) գնահատողական կողմնորոշում, այսինքն՝ դատողություններ և կարծիքներ քաղաքական օբյեկտների մասին, որոնք, որպես կանոն, պահանջում են քաղաքական օբյեկտների և իրադարձությունների նկատմամբ գնահատողական չափանիշների գործածություն:¹

Ալմոնդի աշխատանքների ուսումնասիրությունը շատ կարևոր է քաղաքական մշակույթի քաղաքագիտական հետազոտության մեթոդաբանության վերհանման համար, քանի որ նրա՝ քաղաքական համակարգերի վերլուծության համեմատական մեթոդը նախ և առաջ հնարավորություն է տալիս հետևել քաղաքագիտական հետազոտության մեթոդաբանության ձևավորման փուլերին և մեխանիզմներին, այնուհետև՝ բացահայտել քաղաքական մշակույթի տեսակների համեմատական վերլուծության առանձնահատկությունները: Ալմոնդն իր աշխատություններում հենվում էր Տ. Պարսոնսի կառուցվածքային ֆունկցիոնալիզմի մեթոդաբանության վրա և դիտարկում էր հասարակության քաղաքական ոլորտը որպես համակարգ, որը գտնվում է այլ սոցիալական համակարգերի հետ հավասարակշռության և փոխգոր-

¹ Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций // Антология мировой политической мысли. В 5 т. / Рук. проекта Г.Ю. Семигин. Т. II. Зарубежная политическая мысль XX в. - М., 1997, с. 594-595.

ծակցության պայմաններում: Նրա քաղաքագիտական հետազոտության մեթոդն առաջնություն է տալիս քաղաքական վարքի մշակութային-հոգեբանական սահմանմանը: Այս պարագայում հարկ է նկատել, որ ամերիկյան քաղաքագետներ Գ. Ալմոնդը, ինչպես նաև Ս. Վերբան, Ս. Բիրը, Ռ. Մաքրիդիսը, Զ. Սմիթը և Ա. Ուլամը¹ քաղաքական մշակույթի վերլուծության վարքաբանական մոտեցման կողմնակիցներ են: Սակայն քաղաքական մշակույթի հետազոտությունը միայն հոգեբանական գործոններով սահմանափակելը թույլ չի տալիս ընկալել այդ երևույթն իր հավաքական ամբողջության մեջ: Ուստի կարելի է պնդել, որ Ալմոնդի և Վերբայի մշակումները քաղաքական մշակույթի տարրերի տարբերակման տեսանկյունից ունեն խոցելի կողմեր: Օրինակ՝ քաղաքական մշակույթի վերլուծության ժամանակ հասարակության կողմից ընդունված և յուրացված քաղաքական վարքի մոդելների և մոդելների անտեսումը նեղացնում է «քաղաքական մշակույթի» հասկացությունը: Իսկ ամերիկացի քաղաքագետները հաճախ իդեալականացնում են անգլո-սաքսոնյան քաղաքական մշակույթը՝ այն ներկայացնելով որպես համընդհանուր քաղաքակրթական չափանիշ: Սակայն միանշանակ կարելի է պնդել, որ յուրաքանչյուր ազգ, ժողովուրդ կամ քաղաքակրթություն ունի պատմականորեն և ավանդաբար ձևավորված իր մշակույթը, որի առանձնահատկությունների անտեսումը և օտար տարրերի փոխառումը մեր քաղաքական մշակույթի ձևավորման գործում չեն կարող քաղաքական համակարգի կայունության երաշխիք հանդիսանալ:

Ալմոնդը և Վերբան 1950-ականների ՄՄՆ-ի քաղաքական մշակույթը բնութագրում են որպես համաժին, որի հիմքում ազատությունն է: Սակայն ՄՄՆ-ի քաղաքական մշակույթի վերաբերյալ ավելի ուշ՝ 1970-ականներին, Դ. Էլզարի կողմից իրականացված հետազոտությունը բացահայտում է վերոհիշյալ դատողության միակողմանի բնույթը՝ այն կապելով դեպի ՄՄՆ հզոր միգրացիոն հոսքերի և արդյունքում ձևավորված մեր քաղաքական ենթամշակույթների հետ:²

¹ J. Almond G., Verba C. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. - 1992. - № 4; 2. Beer S. and Ulam A. Patterns of Government. N.Y., 1958; 3. Macridis R. Interest groups in comparative analysis / Journal of Politics. 1961, February; 4. Smith J.A. The Politics of Culture. N.Y., 2000. <http://www/culturalpolicy.org.about.preface.PDF>.

² Elazar D. American Federalism: A View from the States. N.Y., 1972.

Հնդիկ քաղաքագետ Պ. Շարանը՝ որպես հոգեբանական մոտեցման կողմնակից, քաղաքական մշակույթում առաջնությունը տալիս է մարդկանց սուբյեկտիվ կողմնորոշմանը՝ ընդգծելով, որ քաղաքական մշակույթը, ինքնին, ներառում է քաղաքական համակարգի հիմնական հատկանիշները և հոգեբանական չափորոշիչները:¹ Որպես քաղաքական համակարգի տարր՝ քաղաքական մշակույթը կանխորոշում է քաղաքական համակարգի գործառնությունը, այսինքն՝ հանդես է գալիս որպես քաղաքական գործընթացների զարգացման և ուղղվածության գործոն:

Լեի քաղաքագետ Ե. Վյատրը քաղաքական մշակույթը սահմանում է որպես իշխանության և քաղաքացիների փոխհարաբերություններին վերաբերող դիրքորոշումների, արժեքների և վարքագծի մոդելների ամբողջություն: Ըստ էության, լեի հետազոտողն իր աշխատություններում տալիս է քաղաքական մշակույթի կառուցվածքի առավել ընդգրկուն և ընդհանուր բնորոշումը՝ ներառելով քաղաքական մշակույթում հետևյալ բաղադրիչները՝ ա) քաղաքականության իմացություն, ծանոթացում փաստերի հետ և հետաքրքրություն դրանց հանդեպ, բ) քաղաքական երևույթների գնահատում, գնահատողական կարծիք այն մասին, թե ինչպիսին պետք է լինի իշխանությունը, գ) քաղաքական դիրքորոշումների հուզական կողմ, օրինակ՝ սեր հայրենիքի հանդեպ, ատելություն թշնամու հանդեպ, դ) տվյալ հասարակությունում ընդունված քաղաքական վարքի տիպերը, որոնք սահմանում են, թե ինչպես պետք է գործել քաղաքական կյանքում:²

Ամերիկացի հետազոտող Ս. Լիպստը քաղաքական մշակույթը սահմանում է որպես ծեսերի ամբողջություն, որոնք կոչված են պահպանելու տարաբնույթ ժողովրդավարական գործառնությունների օրինականությունը:³

Ամհնար է առարկայական տեսանկյունից հետազոտել քաղաքական մշակույթը և բացահայտել քաղաքական գործընթացների վրա դրա ազդեցությունը առանց արտասահմանյան հեղինակների աշխատությունների ուսումնասիրության, քանի որ դրանցում վերլուծված են

¹Шаран П. Сравнительная политология. Ч.1. Москва, 1992, с. 152.

²Вятр Е. Социология политических отношений: Пер. с польск./ Под ред. Ф.М. Бурлацкого - М., 1979, с. 259-260.

³Липсет С. Политическая социология // Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. - М., 1972, с. 203.

ազգային քաղաքական մշակույթի տարրերը քաղաքական օբյեկտների նկատմամբ տվյալ ազգի ներկայացուցիչների առանձնահատուկ դիրքորոշումների տեսանկյունից:¹ Այս հարցին սպառիչ պատասխան են տալիս Ալմոնդը և Վերբան՝ նշելով, որ քաղաքական կողմնորոշումների տիպերի վերաբերյալ իրենց սահմանումները և դասակարգումները հիմնվում են Պարսոնսի և Շիլզի մոտեցման վրա: «Կողմնորոշումները վերաբերում են սոցիալական օբյեկտների և հարաբերությունների յուրացված առումներին»:² Ամերիկացի քաղաքագետ Լ. Դիտմերի կարծիքով քաղաքական մշակույթի հետազոտության միջոցով հնարավոր է դառնում բնութագրել ազգային բնավորությունը և հավաքական պատմական փորձի ազդեցությունը ազգային յուրահատկության վրա:³

Արտասահմանյան քաղաքագիտությունում մեծ տեղ է գրավում անծի քաղաքական մշակույթի խնդիրը, որի հետազոտությունը մի շարք դեպքերում իրականացվում է քաղաքական սոցիալականացման էության բացահայտման միջոցով: Օրինակ՝ հնդիկ քաղաքագետ Պ. Շարանը մեկնաբանում է անծի քաղաքական մշակույթը որպես քաղաքական համակարգի հանդեպ մարդկանց սուբյեկտիվ արձագանք:⁴ Քաղաքական սոցիալականացումը Շարանը ընկալում է մի կողմից՝ որպես մարդկանց պարտադրվող քաղաքական հայացքներ և արժեքներ, մյուս կողմից՝ որպես իրավիճակ, երբ անձն ինքն է ձևավորում քաղաքական իրականության հանդեպ իր հայացքները,⁵ ինչը ձևավորում է անձերի, քաղաքականության, իրադարձությունների և պահանջների հանդեպ նրա վերաբերմունքը: Քաղաքական սոցիալականացման հիմնական գործառույթը քաղաքացու համար քաղաքական համակարգին հաղորդակից լինելու հնարավորության ապահովումն է: Քա-

¹ Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Boston, 1965, p. 13.

² Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций // Антология мировой политической мысли. В 5 т. / Рук. проекта Г.Ю. Семинин. Т. II. Зарубежная политическая мысль XX в. - М., 1997, с. 595.

³ Политическая культура в рамках политического менеджмента, <http://www.cha.ru/348/298158.htm>

⁴ Шаран П. Сравнительная политология. В двух частях: Пер. с англ. - 4.1. - М., 1992, с. 46.

⁵ Шаран П. Политическая система // Политология вчера и сегодня. Вып. Четвертый. - М., 1992, с. 6.

ղաքական սոցիալականացման հարցի դիտարկումը կարևոր է նրա գիտագործնական տեսանկյունից, քանի որ ոչ մի քաղաքական կառույց չի կարող լինել կենսունակ, եթե անձն այն չընդունի որպես սոցիալական մեխանիզմի մի մաս և չցուցաբերի նրա հանդեպ հետաքրքրություն: Մեթոդաբանական տեսանկյունից մեզ համար կարևոր են ավստրիացի և գերմանացի հետազոտողներ Պ. Բերգերի և Տ. Լուկմանի տեսակետները, քանի որ նրանք դիտարկում են սոցիալականացումը որպես իրականության սոցիալական կառուցավորում՝ տարբերակելով վերջինիս համար երկու հիմնական ձև՝ առաջնային և երկրորդային: Նրանք գտնում են, որ անհատի և հասարակության զարգացման և կայացման գործում որոշիչ նշանակություն ունի առաջնային սոցիալականացումը, որի գլխավոր տարրն ընտանիքն է: Իսկ երկրորդային սոցիալականացումը յուրահատուկ դերային նշանակության ձեռքբերումն է, երբ դերերն ուղղակի կամ անուղղակի կերպով կապված են աշխատանքի բաժանման հետ:¹

Արևմտյան քաղաքագիտության մեջ ընդունված է դիտարկել քաղաքականացումը որպես քաղաքական մշակույթի ինդուկցիա, որի արդյունքը քաղաքական համակարգի վերաբերյալ դիրքորոշումների, տեղեկատվական տվյալների, արժեքների և վերաբերմունքի հանրագումարն է: Այս պարագայում շեշտադրվում է այն հանգամանքը, որ քաղաքականացումն ընդգրկում է ոչ միայն քաղաքական գիտելիքների, արժեքների դիտավորյալ ներշնչումը դաստիարակչական գործոնների միջնորդությամբ, այլև ներառում է իր մեջ ընդհանուր քաղաքական դաստիարակությունը:² Հարկ է նկատել, որ քաղաքականացումը կարող է ինչպես նպաստել, այնպես էլ՝ խոչընդոտել քաղաքական համակարգի հավասարակշռության պահպանմանը: Այն հանդես է գալիս որպես քաղաքական համակարգի կայունության վրա ազդելու գործոն, ինչը հնարավոր է քաղաքական մշակույթի վրա նպաստակաուղղված ներգործության դեպքում:

Քաղաքական մշակույթի վերաբերյալ արտասահմանյան հեղինակների հայացքների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հստակորեն տարբերակել նրանց՝ քաղաքական մշակույթի տիպաբանության մասին դիրքորոշումները: Օրինակ՝ Ալմոնդը և Վերբան առանձնացնում

¹Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. - М., 1995, с. 219-225.

²International Encyclopedia of Social Science. T. 13. N.Y., 1968, p. 551.

են քաղաքական մշակույթի նահապետական, հպատակային և մասնակցային ձևերը՝ առավելապես ընդգծելով քաղաքացիական մշակույթը, որը սահմանվում է որպես «լոյալ մասնակցության մշակույթ»:¹ Այս տիպաբանության հիմքում ընկած են քաղաքական ինստիտուտների հանդեպ սուբյեկտի քաղաքական կողմնորոշումների փոփոխությունը, նրա քաղաքական ակտիվության դինամիկան, որոնք ներկայացված են պատմական զարգացման ընթացքում: Իսկ լեհ քաղաքագետ Վյատորը, հիմք ընդունելով քաղաքական մշակույթների և քաղաքական համակարգերի փոխադարձ կապը, առաջարկում է հետևյալ աստիճանակարգումը՝ ավանդական, բուրժուա-ժողովրդավարական և սոցիալիստական ժողովրդավարության քաղաքական մշակույթ:² Քաղաքական մշակույթի վերը նշված տիպաբանությունը չի կարող լինել համընդհանուր: Պետք է ընդունել, որ Ալմոնդը, Վերբան, Վյատորը և մյուսները իրականացրել են իրենց հետազոտությունները ստույգ պատմական իրավիճակներում և պետություններում, որոնք ունեն իրենց առանձնահատկությունները: Նրանց աշխատություններում ամենաարժեքավորը գիտական հետազոտության մեթոդաբանությունն է, որի միջոցով նրանք իրականացրել են քաղաքական մշակույթի տիպականացման աշխատանքը: Պետք է նկատել, որ այս հեղինակների մշակած մեթոդներն ու վերլուծական մոտեցումներն այսօր լայնորեն և արդյունավետորեն կիրառվում են այլ հետազոտողների կողմից քաղաքական մշակույթի հետազոտության համար: Քաղաքական մշակույթի տիպերի բնորոշման հարցում կարևորն արժեքաբանական բաղադրիչն է, որը գերակշռում է անձի և հասարակության գիտակցության մեջ: Այս պարագայում խոսքը քաղաքական մշակույթի տիպաբանության արժեքաբանական սահմանման մասին է:

Վերլուծելով քաղաքական մշակույթի վերաբերյալ հայ և արտասահմանյան հեղինակների մոտեցումները՝ կարելի է պնդել, որ դրանք հիմնականում ընդգրկում են քաղաքական մշակույթի հետազոտության վարքաբանական, հոգեբանական, ինչպես նաև համեմատական մեթոդները:

¹Almond G., Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Boston, 1965, p. 54.

²Вятр Е. Социология политических отношений: Пер. с польск./ Под ред. Ф.М. Бурлацкого - М., 1979, с. 148.

Այսպիսով՝ ընդհանրացնելով քաղաքական մշակույթի վերաբերյալ ուսումնասիրված հեղինակների մոտեցումները՝ կարելի է քաղաքական մշակույթը սահմանել որպես քաղաքական գաղափարների, գիտելիքների, ավանդույթների և արժեքների, քաղաքական մասնակցության և վարքագծի մոդելների, քաղաքական գիտակցության, հաղորդակցության, քաղաքական սոցիալականացման տիպերի, քաղաքական ինստիտուտների փոխհարաբերակցության միջոցների ամբողջություն, որը պայմանավորում է քաղաքական գործընթացները և ծնավորում է քաղաքական համակարգ: